SHAXSNING TUZILISHI OLIMLAR TALQINIDA

Shukurova U.U.,GDPI dotsenti
u-u-shukurova@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada shaxsning ijtimoiy-psixologik xarakteristikasi, tuzilishi va uning ijtimoiy hayotdagi tutgan o‘rni haqida fikrlar berilgan. Bugungi kunda shaxsning tuzilishi

to‘g‘risidagi muammo o‘zining dolzarbligi bilan psixologiya fanining tadqiqotlari doirasida ajralib turadi.

Kalit so‘zlar: shaxsning statik tuzilishi, umuminsoniy psixologik xususiyatlar, ijtimoiy o‘ziga xos xususiyatlar, individual betakror xususiyatlar, ichki tizim, dinamik qurilma.

Abstract: this article provides opinions on the socio-psychological characteristics of a person, their structure and their role in public life. Today, the question of what a person is stands out for its relevance in the study of psychology.

Key words: static structure of personality, universal psychological peculiarities, social peculiarities, individual peculiarities, internal system, dynamic construction.

Shaxs tushunchasi barcha fanlardagi kabi psixologiyada xam eng ko‘p qo‘llaniladigan tushunchalardan biri xisoblanadi. Psixologiya o‘rganadigan barcha fenomenlar aynan shu tushuncha atrofida qayd etiladi. Inson ruxiy olami qonuniyatlari bilan qiziqqan xar qanday olim yoki tadqiqotchi xam shaxsning tuzilishi, ijtimoiyligi va aynan jamiyat bilan bo‘lgan aloqasi masalasini chyetlab utolmagan.

Shaxs - ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning maxsuli, ongli faoliyatning sub’yekti bo‘lmish individdir. Shaxsga taaluqli bo‘lgan eng muxim tasnif xam uning jamiyatdagi murakkab ijtimoiy munosabatlarga byevosita aloqadorlik, ijtimoiy faoliyatga nisbatan xam ob’yekt, xam sub’yekt bo‘lishlikdir.

Ilmiy tatqiqot olib borayotgan olimlar tomonidan shaxsning ijtimoiy-psixologik xarakteristikasini o‘rganilishida bir chet ellik va mustaqil davlatlar hamdo‘stligi mamlakatlarining qator olimlarini fikrlari va ilmiy qarashlarini inobatga olish zarur bo‘ladi. Jumladan B.D.Pariginning fikricha, shaxsning statik tuzilishga quyidagilar kiradi: 1) umuminsoniy psixologik xususiyatlar;

2) milliy, kasbiy, iqtisodiy, siyosiy, sinfiy birlikka aloqador ijtimoiy o‘ziga xos xususiyatlar;

3) shaxsning individual betakror xususiyatlari.

Bizningcha, olim tomonidan ta’kidlab o‘tilgan xususiyatlarning har qaysisi shaxs psixikasida mavjud bo‘lib, ular alohida xislatlar guruhi ko‘rinishiga ega emasdirlar.

Ijtimoiylashuv jarayonlarining ro‘y beradigan shart - sharoitlarini ijtimoiy institutlar deb ataymiz. Bunday institutlarga oiladan boshlab, mahalla, rasmiy davlat muassasalari (boqcha, maktab, maxsus ta’lim o‘choqlari, oliygohlar, mehnat jamoalari) hamda norasmiy uyushmalar, nodavlat tashkilotlari kiradi. Bu institutlar orasida bizning sharoitimizda oila va mahallaning roli o‘ziga xosdir.

Insondagi dastlabki ijtimoiy tajriba va ijtimoiy xulq elementlari aynan oilada, oilaviy munosabatlar tizimida shakllanadi. Shuning uchun ham xalqimizda «qush uyasida ko‘rganini qiladi» degan maqol bor. Ya’ni, shaxs sifatlarining dastlabki qoliplari oilada olinadi va bu qolip jamiyatdagi boshqa guruhlar ta’sirida sayqal topib, takomillashib boradi.

Bizning o‘zbekchilik sharoitimizda oila bilan bir qatorda mahalla ham muhim tarbiyalovchi - ijtimoiylashtiruvchi rol o‘ynaydi. Shuning uchun bo‘lsa kerak, ba’zan odamning qaysi mahalladan ekanligini surishtirib, keyin xulosa chiqarishadi, ya’ni mahalla bilan mahallaning ham farqi bo‘lib, bu farq odamlar psixologiyasida o‘z aksini topadi.

Amerika qo‘shma shtatlaridan psixolog G.Ollportning fikricha, shaxs “ichki tizim”, “dinamik qurilma”, “Men”, “qandaydir metapsixologik Men” o‘zida oldindan maqsad va dispozitsiyani aks ettiruvchi, inson tafakkuri va xulq-atvorida mutanosib ravishda qaror toptiruvchi jonzotdir”. Xuddi shu boisdan shaxsning sinfiy-tarixiy jihatdan yaqqol baholanishi ochilmay qoladi, ijtimoiy tahlil o‘rnini psixologik talqin egallaydi.

B.D.Pariginning qat’iy asoslanib aytishiga ko‘ra, shaxsning dinamik strukturasining etakchi (farqlanuvchi) alomati yaqqol vaqt oralig‘iga bog‘liqligi, shaxs faoliyati yoki psixikaning muayyan holatiga aloqadorligidir.

Shaxsning dinamik strukturasining ikki asosiy jabhaga taalluqligiga, ya’ni psixik holatlarga va xulqqa ishora qilgan B.D.Pariginning mulohazasicha, shaxsning kayfiyati yoki psixologik jihatdan o‘zining tayyorgarlik xislati yuksak ahamiyatli yangilanishdir.

K.K.Platonov tomonidan ilgari surilgan shaxsning dinamik funksional tuzilishi (strukturasi) katta qiziqish uyg‘otadi. Olim shaxs xususiyatlarining barcha boyligini qamrab oluvchi, ko‘p bosqichli modelini yaratishga intiladi. Shaxs tuzilishining elementlari bo‘lib, uning hossalari, xususiyatlari, qiyofasi hisoblanadi. K.K.Platonov shaxs tuzilishining turli tomonlari bilan o‘zaro aloqador to‘rt tuzilishga ajratadi:

1) shaxsning axloqiy qiyofasi munosabati va yo‘nalganlik birlashtiruvchi ijtimoiy shartlangan osttuzilish.

Bu osttuzilishga aloqador shaxsning xislatlari tabiiy mayllarga bevosita bog‘liqligi yo‘q va tarbiyaviy yo‘l bilan shakllantiriladi.

2) tajribaning osttuzilishi; unga ta’limiy yo‘l bilan egallangan bilimlar, malakalar, ko‘nikmalar, odatlar kiradi, ammo bu narsa shaxsni qiyofasining biologik shartlangan ta’siri ostida kechadi (K.K.Platonov). Ushbu osttuzilish orqali shaxs insoniyatning tarixiy tajribasi,

3) shaxsning individual xususiyatlari bilan shartlangan ba’zi psixik jarayonlar (xotira tipi, emotsional harakat barqarorligi ko‘rsatkichi, mashqlanish yo‘li) bilan shakllantiriladi. Biologik shartlangan xususiyatlarning ta’siri yanada aniqroq ko‘zga tashlanadi.

4) biologik shartlangan osttuzilish biopsixik xususiyatlarni, fazilatlar, temperament...(shaxsning tipologik xususiyatlarini), jinsiy va yosh xususiyatlar, shuningdek, insonning patologik o‘zgarishini birlashtiradi. Bu osttuzilish mashqlantirish orqali shakllantiriladi, miyaning morfologik va fiziologik xususiyatlariga bog‘liq. K.K.Platonovning fikricha, bu osttuzilishga shaxs qiyofasi (xususiyatlari) ning asosiy jabhalarini kiritish mumkin.

V.S.Merlin ham shaxsning tuzilishi masalasiga alohida ahamiyat bergan olimlardan biri sanaladi. Uningcha, shaxsning qismlariga ajratib talqin qilinmaydigan jabha (komponent) - bu uning xislatlaridir. Ularning har biri muayyan yo‘nalganlik mohiyatini o‘zida mujassamlashtirgan bo‘lib, shaxs munosabatini aks ettiradi. Shunga binoan shaxs ning tuzilishi deganda V.S.Merlin insonning o‘z-o‘ziga, o‘zgalarga, mehnatga u yoki bu munosabatini o‘zida birlashtiruvchi shaxs xususiyatlarining tashkiliy va o‘zaro aloqadorligini anglatuvchi o‘ziga xos “simptomokompleks” ni tushunadi.

Bizning fikrimizcha keng jamoatchilik o‘rtasida inson shaxsiga nisbatan xos ma’lum bir psixologik xususiyatlarning paydo bo‘lishida irsiyat ustunlik qiluvchi rolь o‘ynaydi, degan tasavvur keng tarqalganligini xar bir pedagog e’tiborga olishi lozim deb o‘ylaymiz. Bunday taxminlarning qandaydir asoslanganligini dalilsiz inkor qilish bilan cheklanmay, mazkur murakkab masalani ilmiy asosda tushuntirib berish ham zarurdir. Shaxsning taraqqiyoti ijtimoiy jarayon ekanligini e’tiborga olinadigan bo‘linsa, shaxsning tarkib topishida yetakchilik roli maqsadga muvofiq ta’sirotlarga, ya’ni tarbiyaga bog’liq ekanini ko‘ramiz.

Tarbiya shaxs taraqqiyotini jamiyatning oldiga qo‘ygan maqsadlariga muvofiq ravishda yo‘llaydi va tashkil qiladi. Bunday tarbiya bolaning hayoti va faoliyatini faqat ma’lum tarzda tashkil qilish hamda tartiblashtirish bilangina cheklanib qolmay, balki hozirgi mavjud pedagogik-psixologik prinsiplarga muvofiq ravishda, konkret shaxsning imkoniyatlarini yaxshilab ro‘yobga chiqaradigan, maxsus individual muhit yoki taraqqyoit vaziyatini tashkil qiladi. Shaxsning aktivligini tarkib toptirib uning namoyon bo‘lishi uchun shart-sharoit yaratadi.

Xulosa qilib aytganda olimlarning muammoga bunday yondashuvi go‘yoki juda o‘rinli, to‘la ashyoviy daliliy tasavvurni vujudga keltiradi. Shaxs tuzilishi muammosini uzil-kesil hal qilinishi, yechimini topish uchun ayrim shartlarga rioya etilishi lozim. Shunday qilib, shaxsni rivojlantirish maqsadida bu qarama-qarshiliklarni yengish faoliyatida ya’ni faoliyatni amalga oshirishning ma’lum vositalarini, yo‘l-yo‘riqlarini, bilimlarini va shu kabilarini o‘zlashtirish orqali sodir bo‘ladi. Bularning hammasi ta’limda o‘qitish yordami bilan amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.E.G‘oziyev "Umumiy psixologiya". O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti - Тошкент 2010

2.P. I.Ivanov, M.E.Zufarova "Umumiy psixologiya" O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti - Toshkent 2008

3.F.I.Xaydarov, N.Xalilova "Umumiy psixologiya". T.: "Fan-va texnologiyalar" markazining bosmaxonasi: 2009.